

וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך (שבת ד.)

יניב חיים ששון

אלנתן גוטווירט

- א. נושא דיונו
- ב. צדדי הספק
- ג. דברי התוספות
- ד. שיטות הראשונים
- ה. שיטת הב"ח:
- ו. הוספת המגן אברהם
- ז. סיכום
- ח. מלתא בטעמא

א. נושא דיונו

במהלך הגמרא (מ"גופא בעי רב ביבי" ועד למסקנת הגמ' "התירו לו לרדותה קודם שיבוא לידי איסור סקילה") מצינו ג' נושאים:

הנושא הראשון - רב ביבי בר אביי מסתפק לגבי אדם המדביק פת בתנור האם התירו לרדותה קודם שיבוא לידי חיוב חטאת, בנושא הראשון מתברר באיזה מציאות קיים הספק של רב ביבי בר אביי.

הנושא השני המופיע בסוגייתנו, הוא רדיית הפת ע"י אחר.

הנושא השלישי עוסק בהיתר הגמ' במסקנתה לרדות קודם שיבוא לידי איסור סקילה (האם סוגייתנו עוסקת דווקא כאשר הדביק במזיד או גם בשוגג והאם מתחייב סקילה כאשר לא רידה במצוות חכמים).

בחיבורנו זה נעסוק בנושא השני: הגמ', באחת מהאפשרויות להעמיד את הסוגיה, מביאה את דעת ר' שילא שחוזר ומעמיד את המציאות שעליה הסתפק רב ביבי בשוגג כשההיתר לרדות הוא לאחרים ועל זה מקשה רב ששת מסברא "וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך?!", ואכן מכח קושייתו של רב ששת הגמ' דוחה את דברי ר' שילא ומעמידה את המציאות באופן אחר ("לעולם במזיד וכו'"), אך מתוך עיון בדברי הראשונים נראה שבסוגיות אחרות דברי רב ששת אינם פשוטים כ"כ כמו בסוגייתנו ולפעמים אף נראה שישנם סוגיות הסותרות לדבריו.

ב. צדדי הספק

במבט ראשון נראים דברי רב ששת כפשוטים, סברא פשוטה היא שאין אומרים לאדם חטא וכו', אך מצינו מספר סוגיות שנראה מהם, לכאורה, שאכן אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, לכן יש לדון מהו הדבר היותר פשוט:

א. האם כמו שמשמע בסוגייתנו שהדבר היותר פשוט הוא שאין אומרים לאדם חטא וכו' ויש

לתרץ את שאר הסוגיות, שמהם לכאורה נראה שכן אומרים לאדם לחטוא, או שמא: ב.סוגייתנו היא הטענה בירור, הדבר הפשוט הוא שאומרים לאדם חטא כדי שיזכה וכו' ויש להבין מה המיוחד בסוגייתנו שהיא יוצאת דופן ומפני זה אין אומרים בה חטא כדי שיזכה וכו'.

ג. דברי התוספות

התוס' בד"ה "וכי". מקשים על ההבנה הפשוטה בסוגייתנו שאין אומרים לאדם חטא וכו' מסוגיות אחרות בש"ס שמהם משמע שלא כדברי סוגייתנו ומתמצים מספר תרומים שונים:¹ הסוגיה הראשונה הקשה על סוגייתנו היא הסוגיה בעירובין לב ע"ב שם התיר ר' יהודה לחבר שאמר לעם הארץ "מלא לך כלכלה של תאנים מתאנתי" לעבור אסור דרבנן של תרומה שלא וכן המוקף כדי שלא יבוא עם הארץ לעבור איסור דאורייתא של אכילת טבלים, כלומר התיר ר' יהודה (וכך נפסק להלכה כמותו) לאחר לעבור איסור קל כדי שלא יחטא חברו באיסור חמור. ולכאורה קשה על סוגייתנו שממנה משמע שאסור לעשות כן. מתמצים התוס': ששם נעשה האיסור על ידו, כלומר, החבר אחראי למעשה החטא החמור ומתוך כך לתיקונו בחטא קל כדין אדם החוטא בעצמו שלמסקנה מותר לו לחטוא?² הסוגיה השניה היא הסוגיה בגיטין מא ע"ב לגבי מי שחציו עבד וחציו בן חורין שכופין את רבו ועושה אותו בן חורין ואע"ג דא"ר יהודה כל המשחרר את עבדו עובר בעשה של "לעולם בהם תעבודו" וגם כאן רואים שאדם עובר איסור קל בשביל לקיים מצווה גדולה יותר. מתמצים התוס': שכאן יש מצווה רבה של פריה ורביה ולכן כופין את רבו לשחררו ואע"ג שעובר בעשה ומביאים התוס' סיוע לדבריהם מ"א ששחרר את עבדו להשלמת מניין משום מצווה דרבים. התוס' מתמצים תרוץ נוסף, שעל פיו יתבאר עוד כמה סוגיות - "דוקא היכא דפשע אין אומרים לאדם חטא וכו', אבל כל היכא דלא פשע אומרים לאדם חטא" וכו'. תרוצו האחרון של התוס' שונה מהותית מהתרומים הקודמים, מהתרוץ הזה משמע כאפשרות השניה שהעלינו לעיל, כלומר הדבר הפשוט הוא שאומרים לאדם חטא וכו' וסוגייתנו היא המיוחדת, והיא עוסקת כאשר החוטא פושע וזוהי הסיבה שכאן אין אומרים חטא וכו'. מהתרומים הראשונים של התוס' משמע כמו האפשרות הראשונה שהעלינו לעיל, כלומר שסוגייתנו היא הפשוטה ודבר פשוט הוא שאין אומרים לאדם חטא אלא א"כ ישנן סיבות מיוחדות לומר לאדם לחטוא כגון אם האדם אחראי לחטא או שיש כאן מצווה רבה, רבים וכו'.

¹ יש מקום להסתפק בחילוק שחילק ריב"א שנאמר על המדבק עצמו, והאם ניתן ליחסם אף לגבי אחר המרדה.

² לשון התוס' רא"ש אצלנו בשבת - "אם יאכל העם הארץ טבל על ידו הוי כאילו הוא אכלו" ובערוכין: - "שאני וקא לשיש מכשול לחבר אם יעשה עם הארץ עבירה".

ד. שיטות הראשונים

מתוך עיון בראשונים ניתן למצוא בשיטותיהם חלוקה זו: ישנם ראשונים ההולכים בדרך התרוץ הראשון של התוס'. בדרך זו הולכים התוס' רא"ש, רמב"ן, ריטב"א והרשב"א³. חולקים עליהם ההגהות אשר"י (בסימן ג' ברא"ש) והר"ן בחידושי וכן משמע מהתוס' בחגיגה ב ע"ב שהולכים כדרך השניה בתוס'.

ה. שיטת הב"ח:

על ההלכה בטור לגבי היתר לאדם לרדות קודם שיאפה כדי שלא יבוא לידי איסור סקילה (טור רנד, ו') כותב הב"ח:

דווקא לו... אבל אחרים אסורים דאין אומרים לו לאדם שיעשה איסור קל כדי שלא יעשה חברו איסור חמור כיון שאין נעשה על ידו וגם חברו היה פושע, כגון הכא שהדביק פת במזיד בשבת וכך כתבו התוספות.

בב"ח אנו מוצאים שיטה מיוחדת שכן עד כאן מצאנו חלוקה ברורה בראשונים שכדי לאסור עליו לחטוא בשביל חברו מספיק תנאי אחד או שפשע, לאותם הראשונים ההולכים בדרכו השניה של התוס' או שאין סיבה מיוחדת להתיר לו (כגון שהחטא לא היה באחריותו⁵) לאלו

³ התוס' רא"ש - לא נוקט בדבריו את החילוק גבי פשיעה כלל, ועוד גבי הקושיא מפסחים מט ע"א שמצינו ששם הכהן עובר על עשה דהשלמה כדי שהמחוסר כיפורים לא יעבור בכרת בפסח, כלומר שהכהן עובר איסור קל כדי שלא יתחייב חברו כרת, מתרץ התוס' רא"ש - מצווה דרבים שאני, ובתוס' באפשרות השניה דבר זה לא קשיא כלל ואתי שפיר שהרי לא פשע.

רמב"ן - הרמב"ן גם הוא לא נוקט בדבריו את החילוק גבי פשיעה כלל, וגבי הקושיא הנ"ל מפסחים נוקט בתירוצו השני שההיתר לחטוא בשביל חברו נובע מההבדלים ברמות החטא (ואלו בתרוץ השני בתוס' דווקא כאשר פשע יש סיבה שלא להצילו וא"כ פשיטא שלא יתירו בשביל להציל את המדביק במזיד).

הריטב"א - הריטב"א גם הוא לא נוקט בדבריו את החילוק של פשיעה כלל (ולגבי הקושיא מעירובין מתרץ הריטב"א כשאר הראשונים ומוסיף עוד תירוצים חדשים ואכמ"ל).

הרשב"א - גם הרשב"א לא נוקט בדבריו את החילוק של פשיעה כלל. (אך מיוחדת שיטתו של הרשב"א שלגבי היתר שחרור העבד לא מקבל את תרוץ הראשונים של מצווה רבה ונוקט תרוץ אחר, כלומר לרשב"א מצווה רבה אינה סיבה להיתר אלא רק מצווה דרבים כשיטתו בתשובותיו, עיין באור הגר"א סימן שו, יד, בבאור שיטתו, ואכמ"ל).

⁴ בהגהות אשר"י - ההגהות אשר"י מעמיד את סוגייתנו דווקא שפשע ומפני זה לא יחטא בשביל חברו וכך מתרץ גבי שחרור העבד שההיתר לשחררו מפני שלא פשע (בניגוד לראשונים הנ"ל שתירצו מפני שיש כאן מצווה רבה וכדו').

הר"ן בחידושי - הר"ן גבי הקושיא בעירובין בתירוצא קמא מתרץ כשאר הראשונים ששם עם הארץ יאכל טבל על ידו אך מוסיף עוד תרוץ, שזהו התרוץ השני בתוס' שבאמת סיבת ההיתר מפני שלא פשע, וכך גם מסביר את הקושיא גבי שחרור העבד כהגהות אשר"י הנ"ל.

התוס' בחגיגה ב ע"ב מבאר שמספיק התרוצים שפשע ליישב ג"כ את הסוגיה מעירובין.

⁵ לקמן בברור שיטת רעק"א נעמוד מדוע הב"ח מביא דווקא את הסיבה הראשונה בתוס' שהחטא נעשה על ידו ולא מזכיר את שאר תרוצי התוס' - מצווה רבה, רבים וכו'.

מהראשונים ההולכים בדרכו הראשונה של התוס'.

וצריך עיון מה הביא את הב"ח ללמוד בתוס' שבאמת שני התנאים הם אליבא דהילכתא ובשביל לאסור עליו לחטוא צריך שגם יפשע חברו וגם לא יהיה על ידו.

- נראה שנוכל להסביר את שיטתו ע"י עיון בדברי ר' עקיבא איגר. רעק"א הבין בהו"א בתוס' כפשטות השיטה השניה, כלומר, שהתוס' רוצים לתרץ את הקושי משאר הסוגיות בחילוק, שאצלנו פשע משא"כ בשאר הסוגיות שלא פשע (כבגהות אשר"י, הר"ן והתוס' בחגיגה). ולפ"ז התקשה רעק"א שהרי התרוץ הזה עדין לא יתרץ את הסוגיה בעירובין, שהרי שם העם הארץ וודאי פשע וא"כ יהיה אסור לחבר לחטוא בשבילו, מכאן מגיע רעק"א לשיטתו בתוס' שאכן שתי הדרכים הם אליבא דהילכתא והיינו דבחדא לטיבותא סגי או דלא פשע או דנעשה על ידו ורק הכא במדביק פת בתנור דהוי תרתי לרעותא דפשע ולא נעשתה על ידו בזה אין אומרים חטא וכו'.

וי"ל שהתקשה הב"ח באותה הקושיא שהתקשה בה רעק"א וממנה הגיע לשיטתו זו בתוס', כשיטת רעק"א שנקט שבשביל לאסור עליו לחטוא בשביל להציל את חברו, צריך ונתתי לריעותא, גם שיפשע חברו וגם שלא יהיה באחריותו, בניגוד לשאר שיטות הראשונים, (שהרי לשיטת הראשונים הראשונה אם אין סיבה מיוחדת ואפילו שלא פשע בכל אופן יהיה אסור לו לחטוא ולשיטת הראשונים השניה אם פשע ואפילו היה החטא על ידו יהיה אסור ג"כ).

העיר לנו הרב נחום צפרי שליט"א בדברי רעק"א שאכן גם רעק"א סובר כדרכם של הראשונים הסוברים שהדבר הפשוט הוא שאומרים לאדם חטא אלא א"כ פשע, אך מוסיף וחולק רעק"א על אותם ראשונים וסובר שאם החטא בא על ידו, אז כן יחטא בשביל חברו אך לא מדין אווזרים לאדם חטא וכו' אלא שזה חזר לדין האדם עצמו שמותר לו לחטוא, אך דווקא כאשר החטא בא על ידו, בזה יחטא בשביל חברו ולמרות שחברו פשע מהטעם הנ"ל, ובכך הוא חולק על שאר הראשונים ההולכים בדרך השניה בתוס', שלשאר הראשונים ישנם עוד סיבות להתיר לו לחטוא ואעפ"י שחברו פשע כגון מצווה רבה, רבים וכו'.

ו. הוספת המגן אברהם:

המגן אברהם מביא את דברי הב"ח הנ"ל שלפיהם בשביל לאסור צריך תרתי גם שיפשע חברו וגם שהחטא יעשה שלא על ידו אך מוסיף עוד הוספה "ובאמת העיקר תלוי באם פשע" ויש לעיין בהוספה זו של המג"א, האם הוספה זו היא הסבר לדברי הב"ח, כלומר העיקר תלוי באם פשע ואם פשע, שוב יהיה אסור לחטוא בשבילו אך אם החטא בא על ידו יהיה מותר לחטוא בשבילו ואעפ"י שפשע, וזה לא מדין "חטא בשביל שיזכה" אלא מפני שזהו כביכול הוא שחטא, וכמו שהסברנו לעייל בדברי הרעק"א.

ואולי יש לומר שהמג"א בהוספתו חולק על הב"ח וסובר כמו הראשונים ההולכים רק בדרכו

השניה של התוס' שבאמת העיקר תלוי באם פשע ואם פשע שוב לא מהני מה שהיה על ידו⁶, והדבר שהיה קשה לב"ח (ולרעק"א) לא היה קשה למג"א כלל, כמו שלא היה קשה לשאר הראשונים שהלכו רק בדרכו השניה של התוס' שיש לומר שעם הארץ לא פשע כמו הכא שפשע, בסוגייתנו מדובר שהחוטא הכניס לתנור ובכך פשע מה שא"כ התם בעירובין שכל עוד עם הארץ לא אכל לא פשע העם הארץ, רק החשש הוא שמא יפשע ויאכל, אבל אכתי לא פשע כלל (משנת השבת דף נ"ח) ונראה שאכן כך סבר המשנה ברורה שכתב בסימן רנד ס"ק מ שאסור לחברו לרדות מפני שפשע ולא מוסיף שגם הדבר לא היה על ידו (בניגוד לב"ח).

ז. סיכום

מצאנו א"כ שתי דרכים להבנת היחס בין סוגייתנו, שממנה משמע באופן ברור ש"אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך", ובין הסוגיות האחרות שמהם משמע שכן אומרים חטא וכו'. דרך אחת היא לומר שסוגייתנו היא הפשוטה, שאין אומרים לאדם חטא וכו' אך ישנם מקרים מיוחדים עם סיבות מיוחדות שבהם כן אומרים לאדם חטא וכו' - זוהי הדרך הראשונה בתוס' ובדרך זו הלכו התוס' רא"ש, הרמב"ן והרשב"א.

הדרך השניה היא לומר שסוגייתנו היא הסוגיה היוצאת דופן, ובאופן כללי כן אומרים לאדם חטא כדי שיזכה וכו' אך בסוגייתנו אין אומרים לאדם לחטוא מפני שפשע ואם פשע אין אומרים חטא, זוהי דרכו השניה של התוס' ובדרך זו הלכו ההגהות אשר"י, הר"ן וכן משמע מהתוס' בחגיגה ב ע"ב, (וכך הבין גם רעק"א בהבנה הראשונית).

הדרך השלישית בסברתה היא כדרך השניה שבאמת באופן כללי אומרים לאדם חטא אלא א"כ פשע, אך אפילו אם פשע, אם החטא נעשה על ידו גם באופן הזה נאמר לו חטא כדי שיזכה וכו' אך זה כבר לא מדין אומרים לאדם וכו' אלא מפני שהוא החטיא את חברו, ובאחריותו לתקן את החטא.

מהמשנה ברורה נראה שהלך בדרכם של הראשונים שסברו כשיטה השניה בתוס' שהכל תלוי אם פשע או לא, אצלנו מפני שפשע אין לחטוא בשבילו, ולא מהני אם החטא נעשה על ידו, אך ישנה תשובה של הרב קוק זצ"ל (עזרת כהן, תשובה ל"א עמ' קכ"ט) שבה הרב כן מתחשב האם הוא גרם לחברו לחטוא.

ח. מלתא בטעמא

ננסה לעמוד מסברא על חילוקי הדרכים: מצינו בספר "צניף מלוכה" לרב נריה זצ"ל, בעמ' 59 בהקדמה כתב:

כל ישראל ערבין זה בזה (סנהדרין כז ע"ב, שבועות לט ע"א) - מטבע לשון זו הוצרכה לנו מימי קדם, אין זו רק מימרה נאה בעלמא, רעיון של אגדה שיש עמו זרוז של

⁶ ומה שהביא גם את הטעם שלא היה על ידו, יש לומר שזה אליבא דדברי הב"ח.

מוסר. צא ובדוק במקורות ותמצא שזהו יסוד איתן ומוצק, **בנין אב בהלכה וזמנו פינה לכמה גופי תורה...** והנה מתברר ועולה מתוך עיון בשאלה (מה נתחדש במצווה זו) כי תורת הערבות חידשה דברים הרבה (ובתוכם)... שיתפה כל אחד ישירות במצוות חברו, והוא הדין בעבירות חבירו (וכן) חייבה דאגה מרובה לזולת, ואף התירה לחטוא להצלת נפש חברו מחטא חמור...
 ואפשר דפלוגתא דתנאי היא בעירובין לב ע"ב, דמ"ד שאומרין לו לאדם חטא באיסורא קלילא, כדי שיזכה חבירך וינצל מאיסורא רבה, ה"ט **דהערבות משמעותה שיש לו חלק בגוף העברה.** ולכן מותר לו לחטוא חטא קלילא להציל חברו מאיסורא רבה. שהערבות פרושה חלק מקיום המצוה הפרטית או בעבירה הפרטית, ואין כאן "כדי שיזכה חברך" אלא כדי שתזכה אתה. (ועיין 'עין יצחק' אה"ע ס' א' אות ז').
 ואילו, מ"ד שאין אומרים וכו' - משום דסבירא ליה דחובת הערבות אינה אלא כללית, להשתדל בהפרשתו מאיסורא, אבל שייכות פרטית לאותו חטא אין לו, ולכן אין עליו לחטוא ממש, אפילו באיסורא קלילא, בכדי להציל את חברו מאיסורא רבה.
 מאן דאמר שחובת הערבות אינה אלא חובה כללית מתאים לדרך הסוברת שסוגייתנו היא הפשוטה, שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, אא"כ ישנה סיבה מיוחדת, המכניסה אותו לידי זיקה ישירה ושותפות מלאה לכל מצוה פרטית ולכל עבירה פרטית.
 מאן דאמר שחובת הערבות משמעותה שיש לו חלק בגוף העברה, ושהערבות פרושה חלק בקיום המצוה הפרטית - מתאים לדרך הסוברת שבאופן כללי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך, חוץ ממצב שפשע, שאז בטל הבסיס להלכה המחייבת מידה מסוימת של "הפסד נפשו" של האחד לטובת חברו.
 דברים אלה הם כדברי האבני חר (יו"ד ס' ט"ו) "דהיכא שלא פשע חברו, מותר לעבור על איסור קל שלא יעשה חברו איסור חמור, והטעם בזה - דהיכא דלא פשע הוא ערב בעד חברו, מה שאין כן היכא דפשע". ויש לומר דאין כוונתו דאינו ערב לאותו חבר כלל, אלא רק מצווה זו, כיוון דפשע, פקע במצוה זו מדין ערבות - ואין צריך לחטוא בשבילו.
 והדרך השלישית דומה בסברה לדרך השניה, שבאופן כללי, אומרים לאדם חטא, אלא אם כן פשע - בכל זאת מאפשרת "הצלה" לחברו **אם החטא נעשה על ידו** - שכן מודגש פה העיקרון שאין כאן רק כדי שיזכה חברך אלא כדי שתזכה אתה.⁷

⁷ ראוי לעיין להרחבה והבהרה במאמר הנ"ל בצניף מלוכה לרב מ"צ נריה זצ"ל 'תורת הערבות' ובדברי הרב נחום אליעזר רבינוב' שליט"א בספרו מלומדי מלחמה, עמ' 29 'הערבות בצבא'. שהופיע בתחומין ז' תש"ן.